

Ідеологія, політика та культура

УДК 94(477)“1917/1920”:351.858:821.161.2.09

А.І.Машталір

Вплив постаті Т.Г.Шевченка на піднесення національної свідомості українців у 1917–1920 рр.

Висвітлюється вплив постаті Тараса Шевченка на підняття рівня національної свідомості українців у 1917–1920 рр.

Ключові слова: Тарас Шевченко, українці, національна свідомість, національний символ, шевченківські дні, “Просвіта”.

Лютнева революція 1917 р. в Росії поклала початок новітній українській державі. Остаточно була зруйнована імперія, й українська громадськість потроху почала зосереджувати власні сили на підтримку друкованого слова, оскільки заборони на українську мову та культуру перестали діяти. Справжнім національним піднесенням стало створення Центральної Ради. Символічно, що державотворчі процеси України припали на період святкування роковин Т.Г.Шевченка. І це не випадково, адже поет виявив відкритий супротив царському режимові, тим самим подавши приклад для нащадків, став світочем, ідеї та думки якого міцно вкорінювалися у свідомості поколінь українців. Т.Г.Шевченка любили, тягнулися до його сміливих думок, які зберігали свою актуальність.

Підняту проблему частково з'ясували сучасні українські вчені (О.Меленчук¹, О.М.Завальнюк², О.П.Григоренко³, В.С.Лозовий⁴, О.О.Нестуля⁵, О.Б.Комарніцький⁶, Е.М.Мельник⁷, С.Брижицька⁸, О.В.Гандзюк⁹ та ін.), утім цілісного сюжету про вплив постаті Т.Г.Шевченка на піднесення національної свідомості українців вони так і не створили. Поза їх увагою залишилася низка питань.

Метою нашої статті є дослідження впливу постаті Т.Г.Шевченка на підняття національної свідомості українського народу.

Відзначення шевченківських роковин у 1917 р. вийшло на якісно новий рівень. Простежуються певні традиції, що формувалися навколо святкування дат Кобзаря. Могила Т.Г.Шевченка стала своєрідною “Меккою”, куди з різних куточків України вільно приходили люди. Уперше за багато років українці отримали можливість гідно відзначити шевченківські дні. По всій території прокотилася хвиля маніфестацій, хід яким задали українці Петрограда. О.Г.Лотоцький – один із учасників маніфестації у північній столиці Росії оцінив те явище “За десять років національна свідомість тих “безмовних” українців виростає в декілька разів, і вони вже беруть участь в національних маніфестаціях”¹⁰. Що стосується української демонстрації в Петрограді з нагоди повалення царизму, то її вирішили об’єднати з відзначенням роковин Т.Г.Шевченка. 12 березня відбулася панахида в Казанському соборі, а після цього на Соборній площі – сама маніфестація. Її учасники були прикрашені стрічками національних кольорів. Майорили жовто-блакитні прапори. Настрій був урочистий, підвищений, дотримувався зразковий порядок, лунала стримана українська мова. Настоятель собору, митрофорний протоієрей Орнатський виголосив промову, в якій схвалив задум відзначити пам’ять борця за волю у великі дні загального свята, запропонував одночасно молитися за всіх, хто віддав своє життя за добро народу¹¹. Після протоієрея промовляв громадсько-політичний діяч, шевченкознавець П.І.Зайцев, який наголосив на національних й політичних ідеалах Т.Г.Шевченка, їх зв’язку з традиціями української демократії. Крім українців, слово брали представники польської молоді, литовці, естонці, фіни. Учасники маніфестації із національними стягами і жовто-блакитними стрічками в руках пройшли маршем по Невському проспекту, співаючи український гімн і “Заповіт” Т.Г.Шевченка¹².

Маніфестація мала значний резонанс серед української спільноти в Петрограді. Наступного дня чимало столичних газет вмістили матеріали про маніфестацію і “батька-Шевченка”. “Речь” писала: “Лише останнім часом в свідомості російського громадянства починає виявлятися в своєму зародку українська справа. Блискуче проведена українська демонстрація в Петрограді 12 березня звернула на себе увагу, і не можна не зазначити з почуттям глибокого задоволення сього її значіння. Бо українська справа стає тепер одною з важливіших справ, які стоять перед російською демократією...”¹³.

З іменем Шевченка проходили маніфестації на українській землі. Так, на мітингу у Києві 19 березня 1917 р. (80–100 тис. учасників), який відбувся коло Володимирського собору, митрополит Димитрій з власної іні-

ціативи правив панахиду приурочену Т.Г.Шевченку. Священик Погорілко наголосив: “Це перше Шевченкове свято, не сумне ...”¹⁴. Коли маніфестанти перебралися на майдан коло земської управи, де красувався національний стяг. Голова Української Центральної Ради М.С.Грушевський звернувся до присутніх з пропозицією присягнути Тарасу Шевченку на вірність національним ідеалам і закликав усіх “як один муж: одностайно і однодушно... стати на велике діло і не спочити, і рук не спустити, доки не збудуємо тої автономної вільної України”¹⁵. Ці слова були гаряче підтримані учасниками маніфестації.

Крилаті Шевченківські слова “У своїй хаті – своя воля і правда, і сила” стали девізом товариства “Українська Хата”, які з’являються у Херсоні¹⁶ і Смілі. Сміляни провели Шевченкове свято з маніфестацією та концертом¹⁷.

Демонстрація вірності ідеалам Шевченка відбувалася на різних з’їздах – губернських, повітових і волосних. Наприклад, Харківський губернський з’їзд представників організованого українського народу Слобожанщини. 16 квітня 1917 р. вшанував Великого Кобзаря як одного з кращих синів України і мученика за її волю. У підтвердження цього всі делегати стоячи виконали Шевченків “Заповіт”, а представник від селян Д.Момот запропонував замінити царські портрети світлинами Т.Г.Шевченка, на що особисто пожертвував 5 крб. Присутні під гучні оплески прийняли дану пропозицію¹⁸. Подібні з’їзди відбулися у Полтаві¹⁹, Херсоні²⁰, Чернігові²¹, Катеринославі²², Богодухові (Харківської губернії)²³, м.Літині (Подільської губернії)²⁴, м.Вінниці (Подільської губернії)²⁵, м.Таращі (Київської губернії)²⁶, с.Петрівці (Чернігівської губернії)²⁷, с.Мордва, с.Погорільці (Київської губернії)²⁸ та ін.

В день перепоховання праху Тараса Шевченка в с.Кирилівці, на малій батьківщині, поета, заснували товариство “Кобзар”, яке взялося за поширення української культури серед селянства²⁹.

Навесні 1917 р. у Вінниці, вперше за багато років, громадськість міста змогла відчутти дух “волі і патріотизму”. Так, на кожному кроці зустрічалися люди із жовто-блакитними стрічками. Була організована мирна маніфестація (учасники якої не боялися переслідувань та арештів) з нагоди вшанування пам’яті діячів Кирило-Мефодіївського братства. У заході взяли участь кілька десятків тисяч громадян із міста та сіл Лука, Шкуринці, Хутори, військовики з місцевого гарнізону, музиканти авіаційного загону. Повсюди майоріли синьо-жовті прапори з українськими написами, а попереду маніфестації несли портрет Т.Г.Шевченка, звучали пісні у виконанні національного хору³⁰.

У час змін суспільно-політичного устрою в селах та містах різних губерній відновлювалися “Просвіти”, які активно поширювали Шевченківське слово. Так, у с.Пурпурівці Вінницького повіту на Поділлі, щоденно проводили заходи, спрямовані на підвищення культурного розвитку селян, збирали кошти, на придбання книг та українські періодичні видання. У неділю й на релігійні свята вони влаштовували читання літератури і лекції, на яких неодноразово звертали й до Шевченкових заповітів³¹.

З нагоди відновлення “Просвіти” у Кам’янець-Подільському було влаштовано народне гуляння на “Новому бульварі”. Грав духовий оркестр. Хор під керівництвом Т.Левандовського виконав пісні: “Заповіт”, “Шалійте, шалійте”, “Гей, ізгадайте браття країнци”, “Запорозький марш”, “Закувала та сива зозуля” тощо. Серед присутніх розповсюджувалися книги та газети національного спрямування³².

Іменем Великого Кобзаря називали товариства, які працювали на ниві національного відродження. Одне із них, в с.Капустяни Бацлавського повіту Подільської губернії, утворили 160 осіб на чолі з священиком Крюком. Вони передплатили низку газет: “Вільна Україна”, “Нова Рада”, “Народна воля”, “Подільська воля” та ін.³³. Читаючи пресу, сільські жителі посилювали віру у краще майбутнє українства.

Творчість Тараса Шевченка прийшла у нову українську школу. Вчителі-українці Літина, що на Поділлі створили шкільну раду й влаштували концерт пам’яті Т.Г.Шевченка, де, зокрема, читали твори Великого Кобзаря. Кожен із продекларованих віршів сприймався бурхливими оплесками, вигуками про автономію України, її федерацію в складі демократичної Росії. Віддати шану українському поету від імені свого народу прийшли поляки. Вони пригадали заклик Т.Г.Шевченка: “Забути невеселе минуле і в спільній праці добиватися кращої долі”. Закінчили концерт виконанням гімну “Ще не вмерла Україна”³⁴. Подібні свята, проводилися в різних регіонах України. Кожне із них демонструвало велику тягу до Т.Г.Шевченка, адже його постать була чинником об’єднання українців у їх визвольній боротьбі, становленні молоді української державності.

У період Гетьманату, коли практикувалася низка антидемократичних кроків нового режиму ім’я Тараса Шевченка використовували для ще більшого згуртування українців. Але і влада намагалася продемонструвати свій зв’язок з українською ідеєю, образом Кобзаря. В урядовому повідомленні стверджувалося, що “гетьманство – здійснення ідей незалежної і вільної України в історичній національно-українській формі. Відновлює і закріплює в народній свідомості думку про непорушність народних і

козацьких свобод”³⁵.

Пропагандистський апарат для створення позитивного образу гетьмана використовував шановану в народі постать Великого Кобзаря. Акцент робився на ключові для селянства поняття “земля і воля”. Одна із листівок, яка розповсюджувалась у регіонах, зокрема на Поділлі, вмішувала портрет Т.Г.Шевченка і кілька Кобзаревих рядків: “Оживуть гетьмани в золотім жупані, прокинеться воля”. Далі стверджувалося, що слова “батька-Тараса” вже здійснилися, і П.Скоропадський будує лад, що дасть “спокій усьому населенню, а бідним селянам землю”³⁶. Слід віддати належне гетьманщині, яка займалася охороною шевченківських місць. Так, 10 червня 1918 р. Рада Міністрів підтримала пропозицію Ф.А.Лизогуба про визнання могили Т.Г.Шевченка національною власністю, а міністерство внутрішніх справ отримало доручення підготувати документи, необхідні для відкриття кредиту на утримання могили Кобзаря. А вже 8 жовтня 1918 р. уряд прийняв ухвалу, якою доручив П.Дорошенку зайнятися спорудженням пам’ятника Т.Г.Шевченкові³⁷.

Національно свідомі українці, довідавшись про плани гетьманського уряду, щодо пам’ятника Кобзареві, розпочали збір коштів на впорядкування Тарасової могили. Так, Полтавська губернська земська управа оголосила збір коштів на впорядкування могили Т.Г.Шевченка³⁸. На Поділлі цим займалася редакція журналу “Село”. Вона оприлюднювала усіх жертводавців, які переказували кошти на спеціальний рахунок часопису³⁹. На загальноукраїнському рівні збором коштів займалася редакція газети “Нова Рада”⁴⁰. Це дало свої результати. Так, восени цього ж року виділили кошти Звенигородська повітова земська та Катеринославська губернська управи. Остання “асигнувала на поправку могили Т.Г.Шевченка 20000 гривень”⁴¹. До цієї справи долучилося Міністерство шляхів сполучення, яке провело та фінансувало геодезичне дослідження, очистило фарватер Дніпра біля Чернечої гори. Для комісії по впорядкуванню могили Кобзаря воно виділило кілька човнів⁴².

Політичні опоненти режиму, поширювали чутки про негативне ставлення гетьманців до Кобзаря (ніби забороняються панахиди на честь поета)⁴³. Редакція подільського журналу “Село” змушена була пояснити що “накази про заборону панахид по Т.Шевченку видавались тільки в Російській державі за часів самодержавства, Українським Урядом таких наказів не було і не могло бути видано”⁴⁴.

За Гетьманату проводилася робота з видання творів Тараса Шевченка – вони виходили масовими тиражами і поповнювали фонди бібліотек,

включалися до програм навчальних закладів, репертуару професійних і аматорських колективів⁴⁵. Так наприклад в педагогічному журналі “Вільна українська школа” подавалося чимало інформації про життя, діяльність та значення для українського народу Т.Г.Шевченка. Ця інформація за словами відомого педагога В.Дурдуківського, – мала стати основою для проведення різних шкільних заходів присвячених українському Кобзареві. Звернення до заповітів Т.Г.Шевченка, – на думку педагога, – “привірювалося до ... певних твердих історичних традицій і національних підвалин”, на основі яких намагалися навчати підростаюче покоління⁴⁶.

У періодичній пресі вміщено повідомлення про те, що приймається передплата на повне зібрання творів Тараса Шевченка у трьох томах за редакцією Б.Лепкого. Газета “Відродження” подала коротку їх характеристику, зазначивши ціну – 11–15 крб. за том в залежності від оправи⁴⁷.

Критика та рецензії на роботи присвячені постаті Т.Г.Шевченка знайшли своє відображення у літописі українського письменства “Книгарь”. Автори статей С.Єфремова, П.Зайцева, М.Садовського та ін., майже в кожному номері журналу знайомили читачів з новими літературними творами на шевченківську тематику⁴⁸.

У травні 1918 р. влада відкрила краєзнавчий музей і присвятила йому ім'я Т.Шевченка⁴⁹. На батьківщині Кобзаря приблизно в цей же час його назвали місцевий театр⁵⁰.

22 січня 1919 р., у день злуки УНР і ЗУНР, столиця продемонструвала зв'язок між цим святом та шевченківськими заповідями: портрети та бюсти Кобзаря прикрашені національними стрічками та стягами розмістили на балконах центральної контори телеграфу і будинку Київського губернського земства⁵¹.

Шевченківські дні 1919–1920 рр., які широко відзначалися на території підконтрольній УНР, сприяли зростанню національної свідомості різних соціально-професійних і вікових груп українців, пробудженню їх національної гідності й патріотизму. Так, у Кам'янці-Подільському, дні вшанування Великого Кобзаря оголосили вихідними – відбулися мітинги, концерти за участі місцевого українського університету⁵², чоловічої гімназії ім. С.Руданського⁵³, державної жіночої гімназії⁵⁴, вищих початкових шкіл міста⁵⁵, товариства імені Песталоцці⁵⁶, різних установ⁵⁷.

В Житомирі на Волині, свято розпочалося нагадуванням шевченківських заповітів “Чужому научайтесь і свого не цурайтесь”. Дописувач закликав схаменутись українців, що завжди мову свою мужичою називали, що цурались свого рідного, придивитись до рідного краю, прислужитись

рідному слову і пісні. “Тоді, стверджував він, – ми побачимо, що й справді ми багаті і тілом і душею, побачимо, що наша країна – рай. Тоді зрозуміємо чого пруться з усіх боків вороги на нашу Україну. Тоді ми зрозуміємо, що слід боронити свою Україну від ворогів, слід боронити свій рай. Пора цій інтелігенції скинути з себе “лушпайку”, в котрій вона сидить, і відкритими очима подивитись на світ і взятися до праці для рідного краю. Та й справді, коли тепер не здобудем кращої долі Україні, то довго прийдеться бути рабами, бути в неволі”⁵⁸. У цих словах віддзеркалився і біль за сучасний стан, і майбутнє УНР, за гострі проблеми, пов’язані з політичним, і культурним життям українців.

Важко було збагнути, коли, наприклад, у волосній управі с.Напалівки Липовецького повіту на Поділлі поруч розмістили портрети Т.Г.Шевченка, В.І.Леніна і царя Олександра III. Цей симбіоз селяни пояснювали так: “Коли б у нас були газети або відозви, щоб ми знали, що робиться, тоді б ми знали кому служить і за ким іти”⁵⁹.

Піднесення національної свідомості сільських жителів добре служило Шевченкове слово. Його поширенням займалися зокрема просвітяни. На початку 1919 р. лише на території Поділля функціонували 203 просвітянські організації. Під час відзначення роковин Тараса Шевченка у 1919–1920 рр. вони організовували урочисті панахиди, під час яких представляли поета борцем революції, символом нескореності і самопожертви⁶⁰. Подібні заходи зафіксовані нами в селах Глібів, Ушицького⁶¹ і Шумівці Легичівського⁶² повітів, містечках Жванець⁶³ і Гусятин⁶⁴, а також містах Нава Ушиця⁶⁵, Проскурів⁶⁶ та інших населених пунктах Поділля.

Отже, у 1917–1920 рр. українські патріотичні сили вирішуючи актуальні для країни завдання з підвищення рівня національної свідомості як рушія державотворення, активно використовували постать Великого Кобзаря, його творчість. Справжнім масовим святом національної культури, демонстрації згуртованості українських кіл стали шевченківські дні. Збільшувалася кількість тих, хто підтримував і захищав українську ідею, спільноту, державність. Важливу роль у цих процесах відігравали товариства “Просвіта”.

Примітки:

1. Меленчук, О. Феномен святкування роковин, присвячених пам’яті Т.Шевченка як соціокультурне явище в боротьбі за українську незалежність у літературно-критичних студіях С.Сфремова / Ольга Меленчук // Вісник Черкаського університету: Філософські науки. – Черкаси, 2010. – Вип. 178. – С. 5-12.

2. Завальнюк, О. М. Національно-патріотичне виховання студентів Кам’яно-

ця-Подільського державного Українського університету: історичний аспект (1918–1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. – Т. 11: матеріали сьомого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю утворення Кам'янця-Подільського національного університету”. – С. 3-19.

3. Гавришук, А. П. Шевченківські дні 1914 року на Поділлі / А. П. Гавришук, О. П. Григоренко // Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження. – Кам'янець-Подільський, 1989. – Ч. 1. – С. 39-41.

4. Лозовий, В. “Просвіта” на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917–1920) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі 1906–1923 рр. – Кам'янець-Подільський, 1996. – С.28-38.

5. Нестуля, О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії) / Олексій Нестуля. – Полтава, 1994. – 225 с.

6. Комарніцький, О. Б. Національна свідомість правобережного селянства в добу Директорії УНР (на матеріалах містечок) / О. Б. Комарніцький // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 16: на пошану професора А.О.Копилова. – С. 83-93.

7. Мельник, Е. М. Ім'я Тараса Шевченка в українській школі (1917–1920) / Е. М. Мельник // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – Вип. 17. – С. 47-51.

8. Брижицька, С. Життя і слово українця для українців. Тарас Шевченко і становлення національної ідентичності українців за матеріалами книги вражень на його могилі 1896–1926 / С. Брижицька. – К., 2006. – С. 107.

9. Гандзюк, В. О. Газета “Народна воля” про національно-патріотичні настрої подолян у 1917 році / В. О. Гандзюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 8. – С. 46-55.

10. Лотоцький, О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – США: Видання української православної церкви, 1966. – Ч. 2. – С. 335-339.

11. Там само – С. 333-334.

12. Там само – С. 334.

13. Там само. – С. 335.

14. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У двох томах. – К. : Наукова думка, 1996. – Т. I: 4 березня. – 9 грудня 1917 р. – 591 с.

15. Інформація газети “Вісти з української центральної Ради” про демонстрацію в м.Києві // Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У двох томах. – К. : Наукова думка, 1996. – Т. I. 4 березня – 9 грудня 1917 р. – С. 47-50.

16. Заснування товариства “Українська Хата” // Вісник Товариства “Українська Хата”. – 1917. – 12 квітня. – № 1. – С. 3.

17. “Українська Хата” // Народня Воля. – 1917. – 20 травня (2 червня). – С. 2.
18. Повідомлення про Український губернський з’їзд у Харкові // Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року: Док. і мат. / Упоряд. В. Верстюк (керівник) та ін. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2003. – С. 206-214.
19. Український селянський з’їзд Полтавської губернії // Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року: Документи і матеріали / Упоряд. В. Верстюк (керівник) та ін. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2003. – С. 215.
20. Хміль, І. В. Вплив III Універсалу на посилення національно-визвольного руху в регіонах України / І. В. Хміль // Укр. іст. журн. – 2004. – № 2. – С. 7.
21. Чернігівський губернський з’їзд // Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року: Документи і матеріали / Упоряд. В. Верстюк (керівник) та ін. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2003. – С. 408-412.
22. Коробчанський, П. Український національний з’їзд Катеринославщини / П. Коробчанський // Народна воля. – 1917. – 27(14) черв. – С. 2.
23. Хміль, І. В. Зазначена праця. – С.7.
24. Гандзюк, В. О. Зазначена праця. – С.53.
25. Квітківський, П. Селянський з’їзд у Вінниці в червні 1917 р. / П. Кістяківський // Тези і повідомлення сімнадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції, м.Вінниця, 18 вересня 1997 р. – Вінниця, 1997. – С. 54-55.
26. М.Тараща // Нова Рада. – 1917. – № 10. – 9 квітня. – С. 4.
27. Вісті з краю. Народне віче // Нова Рада. – 1917. – № 62. – 13 черв. – С. 3.
28. Дописи. с.Мордва // Нова Рада. – 1917. – № 62. – 13 черв. – С. 4.
29. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 4. – арк. 1.
30. Гандзюк, В. О. Зазначена праця. – С.50.
31. Там само. – С.52.
32. Воловик, В. Події української національної революції на Поділлі в жовтні-грудні 1917 р. / В. Воловик, М. Стопчак // Тези доповідей 17-ої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції 18 вересня 1997 р. – Вінниця, 1997. – С.55.
33. Там само.
34. Гандзюк, В. О. Зазначена праця. – С.53.
35. Кульчицький, С. В. Українська держава часів гетьманщини / С. В. Кульчицький // Укр. іст. журн. – 1992. – № 7-8. – С. 71.
36. ЦДАВО України. – Ф. 1793. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.126.
37. Кучменко, Е. М. Національно-культурне життя в Україні (1917–1920 рр.) / Е. М. Кучменко. – К. : Знання, 1999. – 20 с.
38. На могилу Т.Г.Шевченка // Село. – Кам’янець-Подільський. – 1918. – № 18. – 21 черв. – С. 12.

39. Жертви на впорядкування могили Шевченка // Село. – Кам'янець-Подільський. – 1918. – № 19. – 24 червня. – С. 15; Жертви на впорядкування могили Т.Г.Шевченка // Село. – Кам'янець-Подільський – 1918. – № 28-29. – 28 серпня. – С. 29; Жертви на впорядкування могили Тараса Шевченка складені вчителями-курсистами Балтського повіту // Село. – Кам'янець-Подільський – 1918. – № 32-33. – 7 вересня – С. 27; До редакції “Село” надіслані жертви на впорядкування могили Т.Г.Шевченка від таких осіб: // Село. – Кам'янець-Подільський – 1918. – № 40-41. – С. 28; До редакції “Село” надіслані жертви на впорядкування могили Т.Г.Шевченка від таких осіб: // Село. – Кам'янець-Подільський – 1918. – № 46-47. – С. 28.
40. Опоряження Чернечої гори // Нова рада. – 1918. – 23 (10)квітня – № 65. – С. 2.
41. На поправку могили Шевченка // Відродження. – 1918. – Ч. 149. – 2 жовтня. – С. 4.
42. Нестуля, О. Зазначена праця. – С. 142.
43. Лозовий, В. С. Освіта, вірування та національна свідомість українського селянства на початку ХХ ст. / В. С. Лозовий // Освіта, наука і культура на Поділлі: 36. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – Т. 14. – С. 361.
44. Лист до редакції // Село. – 1918 – № 32-33. – С. 21.
45. Мельниченко, В. Вшанування пам'яті Т.Г.Шевченка на Черкащині: зародження та розвиток традицій / Василь Мельниченко // Краєзнавство. – 2010. – № 1-2. – С. 202.
46. Дурдуківський, В. Матеріали для шкільних ранків і вечірок в пам'ять Т.Шевченка / В. Дурдуківський // Вільна українська школа. – 1918. – № 7. – березень. – С. 145-156.
47. Приймається передплата // Відродження. – 1918. – Ч. 163. – 19 жовтня. – С. 8.
48. Книгарь. – Київ, 1918. – Ч. 8. – квітень. – С. 469-472; Книгарь. – Київ, 1918. – Ч. 11. – липень. – С.656-668; Книгарь. – Київ, 1918. – Ч. 12-13. – Серпень-вересень. – С. 731-758.
49. Державний архів Черкаської області. – Ф. Р-150. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 107.
50. Мельниченко, В. Зазначена праця. – С. 200-205.
51. Урочисте Національне свято у Києві // Волинське життя. – 1919. – 25 січня. – № 9. – С. 2.
52. Машталір, А. І. Вшанування Тараса Шевченка на Поділлі у 1917–1920 рр. / А. І. Машталір // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – Т. 13. – С. 25-31.
53. Державний архів Хмельницької області. – Ф. 319. – Оп. 2. – Спр. 805. – Арк. 43-44.

54. Святкування пам'яті Шевченка в державній жіночій гімназії // Наш Шлях. – 1920. – 17 березня. – С. 3.

55. Святкування 58 роковин смерті Т.Г.Шевченка вищими початковими школами м.Кам'янець-Подільського 25 березня 1919 року // Освіта. – 1919. – № 6. – С. 22.

56. Шевченківське свято улаштоване Т-вм Песталоцці для дітей Дитячого клубу, дитячого саду й українських притулків в залі Українського Клубу 14 березня б. р. // Наш Шлях. – 1920. – 20 березня. – Ч. 56. – С. 3.

57. З життя Подільського Губерніального земства // Село. – 1919. – № 6. – С. 24-26.

58. Канівець-Василенко. Національне свято на Волині / Канівець-Василенко // Волинське життя. – 1919. – 14 лютого. – № 27. – С. 3.

59. ЦДАВО України – Ф. 1113. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 39.

60. Литвин, С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюрівщина / С. Литвин. – К., 2001. – С. 33-34.

61. Романовський, Ю. З життя “Просвіт” на Поділлі // Село. – 1919. – № 4. – С. 27-28.

62. Качалова, Д. З життя “Просвіт” на Поділлі // Село. – 1919. – № 20. – С. 21-22.

63. Мельник, Е. М. Кам'янець-Подільська Українська державна гімназія ім. С.Руданського (1918–1920 рр.) / Е. М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 9. – С. 224.

64. Комарніцький, О. Б. Просвітницько-освітній рух у містечках Подільської губернії в 1917–1918 рр. / О. Б. Комарніцький // Освіта, наука і культура на Поділлі Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 4. – С. 68-78.

65. Лозовий, В. “Просвіта” на Поділлі ... – С. 34.

66. Юришинець. Свято в “Просвіті” / Юришинець // Наш Шлях. – 1920. – 23 квітня. – Ч. 81. – С. 4.

Резюме

Освещается влияние фигуры Тараса Шевченко на поднятие уровня сознания украинцев в 1917–1920 гг.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, украинцы, национальное сознание, национальный символ, шевченковские дни, “Просвіта”.

Одержано 3 жовтня 2011 року